

A népi értelmiség útjairól

Beszélgetés Kristó Nagy Istvánnal

Kristó Nagy Istvánt, a Magvető Könyvkiadó főszerkesztőjét mondják irodalomtörténésznek, kritikusnak, hivatásos irodalmárnak, népfront-funkcionáriusnak, lakása ajtaján viszont zománcozott tábla hirdeti: **GYÓGYSZERÉSZ**. Am ha pontos akarok lenni, azzal jellemzem élet-útját is megszabó személyiségét: jelen levő. Kamaszkorától részese az irodalmi-politikai folyamatoknak, cképp tehát ma már: *tamí*.

– *Már gimnazistaként és egyetemistaként vonzott az irodalom, a politika. Mégis gyógyszerészként vonultál be 1943-ban a kecskeméti laktanyába!*

– Az irodalom mindig érdekelt, a kelletténél jobban is, amit azért mondok, mert a két világháború között az egész magyar kultúra, sőt a népképviselő is túlságosan irodalmizálódott, minthogy a politika nem tudott szabadon kibontakozni. Tehát a '30-as években az akkori fiatalság az irodalomtól kapott indíttatásokat. Előbb Ady, Móricz, Szabó Dezső, majd a másik generációból Németh László és Kodolányi János műveiből. Természetesen érzékeltük a Féja Géza, Kodolányi János, Sinka István, Tamási Áron, Veres Péter magyarságfelfogásának történelmi-politikai súlyát is. Illyés *Magyarok* című könyve pedig valósággal kinyilatkoztatás számba ment! Ezek az áramlatok egymásba kapcsolódtak. A *Válasz*, a *Tamí* (aminck teljes sorozatát Tóth Lászlótól vettem meg Kecskeméten pár pengőért, mert ott heverték nála jóformán eladhatatlanul), továbbá a népi jobbszárny folyóirata, a *Magyar Élet*, *Magyar Út*, s ezeknek a még jobbaldalibb kecskeméti kisöccse, a *Hajnalodik* című folyóirat eljutott azokhoz a fiatalokhoz, akik tájékozódni próbáltak. A ma már viszonylag jól elkülöníthető irányzatok persze akkor együtt, egyszerre hatottak ránk. A fenti névsor ugyanis még igencsak hiányos, hiszen a felsorolt népi írók híveire kezdettől hatással voltak a falukutató szociológusok, szociográfusok, az általuk képviselt szakszerű népismeret, amit legfőképp az alföldi paraszti reformatizmus, liberalizmus jellemezte. De hatással volt ránk a Szeckfű Gyula-féle tudományosság is, ami pedig katolikus volt, és hiába rohant ki ellene Szabó Dezső, mert például én magamban Szeckfűt éppúgy el tudtam abban az időben is fogadni, mint akár Németh Lászlót. És hatott ránk Karácsony Sándor is.

– *Kiket ismertél meg közülük személyesen még azelőtt, hogy bevonultál volna Kecskemétre?*

– Először Erdei Ferencet ismertem meg 1938-ban. Utána Veres Pétert, Németh Lászlót, Karácsony Sándort, Erdélyi Józsefet, Gulyás Pált, Sinka Istvánt, Kodolányi Jánost, Somogyi Imrét, Tamási Áront, Szabó Pált, Illés Endrét, Darvas Józsefet, s kapcsolatomban velük halálukig tartott. Sőt tovább, hiszen most rendeztem sajtó alá Veres Péter kiadatlan naplóját. Ismertem a *Tamí* kiadóját, Tóth Lászlót is. E kapcsolatok létrejöttében szerepet játszott indukciósan a vásárhelyi gimnáziumban tanárom volt Tálasi István (a

későbbi akadémikus néprajztudós), de nem kevésbé hatott a szegedi egyetemen Bálint Sándorral, Ortutay Gyulával, s az idősebb professzorokkal: Kerényi Károllyal, Sík Sándorral, Szent-Györgyi Alberttel való megismerkedésem. Az ő hatásuk, párosulva a Németh Lászlóéval, megakadályozta, hogy beleragadjanak valami alföldi népiességbe, provincializmusba, ami ebben az időben az én nemzedékemet tekintve reális veszély volt. Ők az európaiságot éppúgy képviselték, mint a magyarság eredendő értékeit. Ezért is olvastam szívesen Cs. Szabó László, Szerb Antal könyveit és a modern európai irodalmat.

– *Pedig igen nagy volt a különbség Európa és a félfeudális, „neobarokk” Magyarország között!*

– Igen, de épp ezt akarta az ember magában megszüntetni. Erre ösztökéltek furcsamód olyan hatások is, mint a cserkészeté, ami áttételesen az angol polgári liberalizmust közvetítette az ifjakhoz, Hódmezővásárhelyen éppenséggel annak eredeti protestáns változatát. Mindebből talán kiviláglik, hogy amikor magamról beszélek, a magyar népi értelmiség jórészenek tipikus fejlődési folyamatát tárom a mai olvasó elé. Szeretném érzékeltetni, hogy a népiség korántsem jelentett valamiféle romantikus, befelé forduló elzártságot, s hogy ezt a népiséget a protestantizmus éppúgy színezte, mint a radikalizmus és a szocializmus gondolata. Manapság sokan állítják, hogy ők „már akkor” szocialisták voltak. Én mindenféle rokonszenveim ellenére jóval a felzabálás után lettem csak az, s ezt tartom tipikusnak. Amikor bevonultam Kecskemétre, más fiatalokkal együtt én is sokrétűen tájékozott voltam, de egyetlen irányzathoz se tudatosan elköteleztem.

– *Akkor már folyt a háború. . .*

– Voltál katona?

– *Voltam.*

– Akkor érted. 1944 januárjában a tiszti iskolán már tanították a T 34-csek adatait: annak tornya egyetlen, 15 centiméter vastag acéltömbből készült, és 15 centiméteres ágyú volt benne. Bárki kiszámíthatta, mi lesz abból, ha szembekerülünk. Úgyhogy elhatároztam, ha megint behívnak, inkább katona-szökevény leszek. Később találkoztam a frontra kivitt századomból egy emberrel. Elmondta, hogy tíz perc alatt rajta kívül mindenki odaveszett. A kecskeméti parasztság legjava fiataljai! Gondolhatod, milyen iszonyatos hálál várta őket: ott sütek meg azokban az égő koporsókban!

– *Mikor ismerted fel, hogy a náci Németország veszít?*

– Nem könnyű kijelentem, de már 1939-ben!

– *Mindenki más ezt tenné, felteszem én is a kérdést: mivel tudod ezt bizonyítani?*

– Akkori leveleimmel, de méginkább a kor, s benne a magam, s hozzám hasonló nagyon összetett helyzetének ismertetésével. A mából nézve úgy fest a kor: volt egy dühös, népi-paraszti radikalizmus, amely Veres Péter és az agrárszocializmus hatására akár a fegyveres harctól sem riad vissza, és volt egy polgári radikalizmus, amely az előzőhöz hasonlóan határozottan antináci, ám nincs ereje a polgári fejlődést átugorva rögvest szocializmusra törni. Én egyiket se vallottam, kétségeim voltak. A gyógyszerészeten köszönhetően a természettudományos képzettség minden tekintetben eleve a realizmus felé terelt: ezt sem, azt sem tartottam Magyarországon egyértelműen kivihetőnek. Viszont a gyógyszerészeten keresztül elsajátított közegészségügyi szemlélet lehetővé tette számomra a hazai szociális problémák megértését. Világnézetemre

a népiség, európaiság, természettudományosság egységesen hatott, emiatt sokfelé vonzódtam a népi irányzatok közül, de nem volt kétséges előttem, hogy Magyarországon a szociális megújulás elkerülhetetlen. Ez, valamint a náci-német törekvések lelepleződése arra indított, hogy 1938-ban ügyvéd nagyapám tizenvalahány hold földjének árát megörökölve – ami akkor nagy pénz volt! – a népi jobboldal egyik kiadója, a Turul Kft. tőkéstársaként azt az utolsó fillérig „elverjem”. E kiadó segítségével (melynek a Turul Szövetséghez kevés köze volt, annak csak a nevét vette fel) igen sok magyar író könyvének megjelenése nem kis mértékben az én pénzemen valósult meg a negyvenes években. Még negyvenöt után is, minthogy akkor voltaképpen ugyanaz a cég a Misztótfalusi Szövetkezetté alakult át. Mások pénze, földje is elúszott ott, de hát nem bántuk, hiszen úgyis elvették volna. . .

– *S ezt tudtátok már a negyvenes évek elején?*

– Sejtettük.

– *Milyen könyvekké vált a pénzed?*

– No várj, hadd böngésszem a neveket a könyvespolcomon. . . Így jelent meg Németh László és Kodolányi János több tanulmánykötete, Szabó Pál számos regénye, köztük a *Lakodalom*, *keresztelő*, *bölcső*, Erdélyi József néhány könyve, Jankovich Ferenc irodalomtörténete, Györfly István hatalmas néprajzi sorozata, Szücs Sándor néprajzi munkája, s bármily skandalum – még téged is meg fog lepni! – Pudovkin *Filmesztétikája*! Mi adtuk ki Gombos Gyula tanulmánykötetét. . . A felszabadulás után Veres Péter, Kovács Imre nem egy könyvét és természetesen továbbra is Németh Lászlót. No és kiadtuk Kormos István első verseskötetét, Hamvas Béla művészeti tanulmányát, a Lengyel Balázs szerkesztette *Új Hold* több számát, és még számos művet. A felsoroltak mutatják, hogy ez a népi kiadó sem volt túlságosan zárt, netán elfogult. Természetesen mindez nem annyira az én érdemem volt, hanem mindenkéltől Hartványi Istváné, Sziígyártó Lászlóé, Gombos Gyuláé és később Szij Rezsőé. Ők voltak a kiadó vezetői, de nem kis mértékben érvényesült a Kodolányi és Vatai László ideológiai befolyása is. Ők azonban nem foglalkoztak magával a kiadással, csak a hatásuk érződött. Ma már lehet és kell is erről szólni, noha a Misztótfalusi emberei általában hallgatnak arról, hogy a Misztótfalusi a Turul Kft-től származik, mert kompromittálónak érzik. Pedig nincs mit szégyellni a bonyolult helyzet kicsikarta formális és igazi megalkulások, taktika és ravaszkodás miatt.

– *Katonáskodásod előtt és után egyaránt kapcsolatban álltál a kiadóval?*

– Igen, s ez azért fontos, mert egyebek mellett ez is közrejátszott kecskeméti kapcsolataim alakulásában, de a katonaidőmben hozott döntésem meghozatalában is. Kecskemétre a gazdasági fellendülés hatására beszivárgott a városba némi liberális polgári levegő, ami Tóth László nevével jellemezhető, és megjelent a népi jobboldal képviselőjében Kiss Barnabás *Hajnalodik* című folyóirata, amelyben, mint említettem volt, fiatalemberként többször írtam. Mai szemmel nézve nem éppen helyeslendő cikket is, amit azért említek, hogy lásd: a *Hajnalodikot* nem azért hoztam szóba, mert mentetetni kívánom, hanem hogy felhívjam a figyelmet arra, ideje lenne ennek a folyóiratnak (mint általában a népi jobboldal folyóiratainak) történetét is feldolgozni: kritikával, objektíven. Nem feledve az értékelésnél, hogy Kecskemétnek azért az ellenforradalmi hagyományai is megmaradtak. . . A *Hajnalodik* elemzése persze nem lesz könnyű feladat, hiszen például írtam bele egy cikket a magyar ifjúság egészének világnézetéről, jobboldali hangoltsággal, pedig akkor már én

is benne voltam egy illegális németellenes szervezkedésben, s a cikket figyelemelterelésül publikáltam.

– *Milyen akció volt ez?*

– Az úgynevezett „Diákegység mozgalom”-nak volt az akciója, amit még Szegeden Szent-Györgyi Albert kezdeményezett, de amiből a jobboldali egyetemi ifjúsági szervezetek bevonásával országos mozgalom lett. Ennek célja pedig az volt, hogy ezeket a szervezeteket, köztük a Turul Szövetség belső ellenzékét a „Diákegység mozgalom” viszonylag demokratikus és liberális szemléletével balra vigyük. Kiss Sándor és Vitányi Iván erről érdekes, nagy munkát adott közre, nem részletezem... A mozgalom egyik sarokköve a Szegedi Egyetemi Ifjúsági, a másik a Kolozsvári Magyar Diákok Szövetsége volt. Kétségtelen, hogy az egész magyar egyetemi és főiskolai ifjúság megcsontosodott fasiszta vagy fasisztoid szervezeteit bizonyos mértékig kibillentettük addigi szilárdságukból. A fiatalok nem mind lettek baloldaliak, de például a Turul ellenzékéből nőtt ki a Bolyai népi kollégium, és a Turulon belül létrejött kis baloldali csoport visszahatott a Turulla. A népi kollégisták aztán kiléptek a Turulból, létrehozták a Györffy kollégiumot, amely azután hatott az egész magyar egyetemi ifjúságra, a legkülönbeknél egészen a fegyveres ellenállásig. A dolgok tehát összefüggnek!

– *Negyvenháromban hívtak be a nehezpáncélosokhoz. Elmondtad, mit láttál ott „alulnézetből”. Előtte viszont „felülnézetből” igencsak széles országos áttekintést szerezhettél, hiszen a miniszterelnökségen dolgoztál. . .*

– No nem a miniszterelnökségen, hanem az arról levált Gazdaságpolitikai Szolgálatnál. 1942 őszétől. De bármily képtelenségnek hangzik, ott is főként irodalmi dolgokkal foglalkoztam: például a lillafüredi írótalálkozó hozzászólásait rendeztem sajtó alá. Ez a kiadvány azonban sosem jelent meg. Teljes anyaga ma a Petőfi Irodalmi Múzeumban van... És a „Hasznos Könyvtár” című nagy példányszámú, népszerű füzetsorozatot szerkesztettem még ott.

– *Arról már másutt szóltál, hogy vásárhelyi középiskolásként (a népi jog későbbi kutatójával, Tárkány Szűcs Ernővel, s más diák társaiddal együtt) 1938 tavaszán megalakítottátok a Márciusi Front diáksejtjét. . . Most elmondtad egy ifjú értelmiségi politikai fejlődésének folyamatát, illetve e folyamat sok részletét, a hatásokat, amik befolyásolták szemléleted. A kecskeméti katonáskodás „eredményeképp” aztán katonaszökevény lettél. Ez az időszak hogy telt?*

– Jól is, rosszul is. Voltak okmányaim, de végül épp emiatt buktam le. Elkaptak, a táskámban egész csomó kitalált vezérkari okmányt találtak. A Margit körüti katonai börtönbe vittek. Egy hónapot töltöttem ott, s a szó legszorosabb értelmében: még sötétebb helyeken. Volt, akit mellőlem vittek el, hogy kivégezzék... Szerencsémre aztán már olyan zűrzavar volt, hogy megszökhettem.

– *A felszabadulást valósággal eufórikusan élte meg nemzedéked. Te?*

– A Margit körút után képzelted! A Misztótfalusinál végzett munkám mellett a Független Kisgazdapárt ifjúsági szervezetében, a Független Ifjúságban dolgoztam Barcs Sándor, Bognár József, Ortutay Gyula, Pesta László csoportjához kapcsolódva. (Mindig együtt tevékenykedünk, élők, a Hazafias Népfrontban, amelynek egyik művelődéspolitikai vezetője vagyok). Aztán váltottak az idők, megint jól jött a gyógyszerészet, 1957-ig pesti patikusként kerestem a kenyeremet.

– *Ekkor sem szakadt meg azonban kapcsolatod az irodalommal!*

– 1947-ben Németh László legidősebb lánya, Magda, még egyetemistaként,

kezdeményezte, hozzunk létre irodalmi kört. Baráti kör volt ez elcinte inkább, mint irodalmi. . . Németh Magda, Stetka Éva, Ordas Iván, Tóth Tas, Tornai József, Zombori Éva alkotta a magot. Később a Belvárosi kávéházban, majd a Metropolisban a '60-as évek végéig rendszeresen sokkal nagyobb körben találkozó csoportot alakítottunk ki: Ágh István, Csoóri Sándor, Forgács Péter és felesége Török Eszter (orvosházaspár), Gyurkó László, Hernádi Gyula, Horgas Béla, Jancsó Miklós, Konrád György, Kovács Ferenc fotóművész, a Lcvendel család, Marsall László, Mészáros László, Orbán Ottó, Orosz János, Parancs János, Perhács László, Sík Csaba, Sükösd Mihály. . . Bizonyára többeket kifelejtettem a sorból. Ez a társaság szoros kapcsolatban állt Fodor Andrással és körével is. Gyakran megfordult köztünk Nagy László. Lehet, hogy ennek a Belvárosi Körnek egyik kezdeményezője voltam, de semmi esetre sem hangadója. Viszont 1959-től legtöbbször sokat segíthettem a Magvető Könyvkiadó lektoraként. Ugyanakkor festő barátaim révén már az '50-es évek elejétől szoros kapcsolatban álltam Kassák Lajossal és körével, s persze nem szakadt meg soha a kapcsolatom az idősebb népi írókkal, Erdélyi Józseffel, Kodolányival, Némethtel, Sinkával, Veres Péterrel. Mondhatni én harcoltam ki és szerkesztettem az első felszabadulás utáni Sinka-kötetet, az első Németh László-tanulmánykötetet, több Kodolányi-művet és szerkesztettem a szintén nehezen megjelenethető Erdélyi- és Veres Péter-köteteket. Mert még a '60-as évek elején is napról napra meg kellett küzdenünk a dogmatizmussal a Magvetőn belül is. A „pallosjog” nem csak a népi írókat sújtotta. Én szerkesztettem az épp oly kényes Füst Milán-, Kassák-, Krúdy-köteteket is. Mindezek megjelenítése folyvást akadályokba ütközött, és a dogmatikus szemléletet alig is sikerült volna leküzdeni, ha a kiadó igazgatója nem Kardos György lesz (aki igazgatói tevékenysége során maga is fejlődött), és ha az egész magyar művelődéspolitikát vezető nem Aczél György kezébe kerül. Persze a Magvetőnél sem magam csináltam mindazt, amit felsoroltam. Szemléletemmel nem voltam egyedül. Ugyanúgy gondolkodott már az '50-es években Tóbiás Áron, Szombathelyi Ervin, Nemeskürty István, ők azonban az '50-es évek végére mind alulmaradtak a balos irányzatokkal szemben. Engem épp Nemeskürty „csempészett be” a Magvetőhöz a maga helyére, amikor átment a filmszakmába. Azt meg, hogy végig megmaradhattam a kiadónál, elsősorban Kardos Györgynek, de nem kis mértékben az 1938 óta a KIE-ből ismert (megint bezárul egy kör!) Köpeczi Bélának (egy időben kiadói főigazgatónak) köszönhetem. No és szerepe volt megmaradásomban Nonn Györgynek, a Kossuth Kiadó igazgatóhelyettesének is, aki viszont „megbízhatóságomat” igazolhatta, mint-hogy még a '45 utáni ifjúsági mozgalomból ismert, számon tartotta ellenállási múltamat és tudta, hogy a Kisgazdapárt balszárnyához tartoztam. A Magvetőnél pedig egy-egy ügyben fontos szövetségeseim voltak – s én is nekik – Csanádi Imre, Sík Csaba, aztán Jólész László, Kajetán Endre, Mátyás Ferenc, Rayman Katalin és néha mások is.

- *Fantasztikus tabló. . . Úgy fest előttem, mint az első magyar felelős kormányt bemutató régi nyomatok: mindenki rajta van, aki számított. . .*

- A fentiekből netán olyan kép bontakozhatott ki, hogy teljesen a népi irány mellett köteleztem el magam, bár Füst Milán, Kassák és mások neve talán jelzi, hogy az urbánossággal, az Európával való szellemi kapcsolatomban sosem szakadt meg. Hadd tegyen hozzá mindehhez, hogy a Magvetőnél a fő tevékenységem éppen a „Világkönyvtár”-sorozat szerkesztése volt. Ez az, amit Nemeskürtytől vettem át. Persze, ezt sem magam csináltam, döntő szerepe volt ben-

ne Rayman Katalinnak, aki később a Magvetőtől került át a Nagyvilághoz. A „Világkönyvtár” első száz köteténél különb sorozat, máig is állítom, nem született sehol a világon. De a balos bizalmatlanságra jellemző, hogy noha az én fő érdeklődésem és ismereteim elsősorban az angol és német nyelvű irodalmakra irányultak, mégis nekem (aki egy szót sem tudok franciául) kellett szerkesztenem az első Beauvoir-kötetet (1961.) és Camus *Pestis*-ét (1962.). Mert más lektor ezt egyszerűen nem vállalta, vagy nem vállalhatta.

- *Fordítottál is...*

- Angolból, németből fordítottam, de a nyugati irodalmak mellett legalább olyan fontosnak tartottam a szomszéd népek irodalmát, s módomban állt tenni egyet, s mást a szocialista irodalom elvi-eszmei képviselőjében is: én szerkesztettem Pogány József idevágó tanulmányainak kötetét éppúgy, mint a fiatal Illés Lászlóét.

- *Kiket fordítottál?*

- Például Kafka *Amerika*-ját, amit fő műnek tartok. Aztán Bruno Apitz, Albert Maltz, Herbert Read egy-egy könyvét... És másokat is.

- *S most?*

- Nem fordítok! Read *Arp*-könyve volt az utolsó fordításom. Öt, tiz, netán húsz forintos órabérért egyszerűen nem kifizetődő. Vagy olyat fordítok, ami szívügyem, az viszont nehéz munka, vagy nem csinálom. Alantas művek fordítására, amik „haladósabbak”, s így valamivel kifizetődőbbek, sosem vállalkoztam.

- *Egy bakugrással hadd szökjek át a világirodalomtól a „vidéki” irodalomra, helyesebben a vidék irodalmára. Mi a véleményed a vidék irodalmának helyzetéről?*

- Az, hogy „vidéki irodalom”: fából vaskarika! Egy Faulkner, vagy más, nem is értené, mit fed. Ez amolyan „fővárosi provincializmus”... Az, hogy vidéken él és kiadót kap az irodalom, létszükséglet kellene legyen nálunk is. Dehát a vidéki könyvkiadás például most is csak szerveződik...

- *Vajon, miért?*

- Nem anyagi okokból, nem is a szellemi erők hiánya miatt. Inkább talán azért, mert a vidéki centrumoknak nincs eléggé szerves kapcsolatuk a tájjal. Hogy egy olyan példát mondjak, amit ismerek: Szegednek Hódmezővásárhellyel. A vásárhelyi Kárász József messzebb van Szegedtől, mint Budapesttől!

- *A magyar irodalmárok közül neked van az egyik legnagyobb kincsesládád, dugig publikálatlan levelekkel, kéziratokkal, dokumentumokkal az elmúlt fél évszázad megannyi írójától, költőjétől, sőt, tudósától. Nem gondolod, hogy előkerülhetnek, napvilágot láthatnak immár ezek az anyagok?*

- Néhányat publikáltam közülük az elmúlt években, s több más, birtokomban levő dokumentumot is örömmel átadnék a nyilvánosságnak. Például a lil-lafüredi írótalálkozó már említett, eddig meg nem jelent anyagát, de más kortörténeti, irodalomtörténeti érdekességet is. Sajnos, úgy tapasztalom, egyelőre, eléggé érthetetlen óvatosságból, óztkodnak a folyóiratok ezek közlésétől. Rajtam mindenesetre nem múlik.

- *Egy magyar irodalmár fél évszázados útjáról szólni, azt jelenti: itt tartunk. Utógenerációitoknak mindenesetre sokat jelent a ti megszólalástok – az alaposabb tájékozódást az eltűnt időben. Befejezésül abban a reményben köszönöm meg az interjút, hogy kinyitott kincsesládába bekkukkanthatnak majd az olvasók is!*

GULAY ISTVÁN